

Déri Balázs

Acél Zsolt homíliájának retorikai elemzése

Van-e „könnyű temetés”? Talán ha valaki jó vénségben, az élettel betelve, dolgait elrendezve, az elválásra fölkészült szerettei körében, irigyek és haragosok nélkül, s ha katolikus, a szentségekkel megerősítve halt meg. Talán akkor. Vagy, ki tudja?

Déri Balázs (Budapest) zenetudós, klasszika-filológus, középkorkutató, az ELTE BTK Latin Tanszékének tanszékvezető egyetemi tanára.

Kivételesen nehéz feladatot vállalt magára Acél Zsolt piarista szerzetes, gimnáziumi tanár, amikor a család kérésére elvállalta hajdani egyetemi tanárának egyházi temetését. Egyrészt mert egy ellentmondásokkal teli és ellentmondásosan megítélt személyiséget, az egyházzal távolról sem teljes közösségben élő embertársat, de a keresztségben testvért temetett, akit emberi ítélet szerint fölkészületlenül vagy legalábbis váratlanul ért a halál; másrészt az elhunythoz komoly és szép érzések: az okos és értékőrző ember iránti tisztelet, tanítványi hála, őszinte szeretet kötötte. Mindez nyilvános kapcsolatukból ismert. Kevesebbeknek, de az is tudott, hogy pap tanítványát a tanár úr kérte évekkel korábban nővére temetésére. Ami ezen túl van, a magánbeszélgetések, a papot illető vagy a pap által észlelt őszinte megnyilatkozások, jelzések csak a két emberre, illetve a papi lelkiismeretre tartozó és így tiszteletben tartandó titkok. Személyiségi, és sajátos papi személyiségi jogok is vannak!

Igen, volt, aki megkérdőjelezte, bár illetéktelenül, hogy a professzor akaratával megegyező-e a katolikus temetés. S mert ezzel a vélekedéssel számolni lehetett, hozzátartozott a lelkipásztori bölcsességhez az is, hogy a pap végtelen tapintattal ugyan, de egyértelműen bemutassa döntése hátterét. Az idősebb tanítványok, mint e sorok írója, még számos részlettel szolgálhattak volna: egyes pap vagy apáca tanítványoknak sokszor volt ugyan mit megbocsátaniuk, de a bölcsek sejtették: az is jelzés, hogy nem hagyja hidegen vagy egyenesen irritálja mások egyháziassága. S mégis, mikor sokan titkolták egyházi kötődésüket, Töttössy nem csekély kiállással vállalta (persze, ezzel a névvel hiába tagadta volna) pap nagybátyját, az esztergomi cenzort. Nihil obstat.

A tudományos életpályát méltatták, emberi nagyságról és gyarlóságról vallottak a laikus tanítványok. A papnak maradt tehát az, ami a pap „dolga”: hirdetni, otthon-maradottnak és tékozló fiúknak, a kegyelmes Istenről szóló evangéliumot, hirdetni, mindenkinek, az örökélet evangéliumát, rituális mozdulatokkal és előírt mondatokkal, de saját, hiteles és okos szavakkal is segíteni a feldolgozást, a kiengesztelődést. Nem naivan, de nem is ítélezve, nem botránkoztatva, de az ítéletet az egyetlen és igaz Bíróra bízva.

A retorikai „teljesítmény” mérlegeléséhez e különleges körülmények szám-bavétele elengedhetetlen.

Mi és ő. Az emberi mérlegelés és ítélkezés szavai. Mi és ő! A temetési beszéd nagy tudatossággal vállalta ezt a „levegőben” benne volt megosztást, de rögtön meg is haladta. Az első rész (az írásos formában két bekezdés) a „mi” jegyében hangzik. De nem úgy, hogy vele, a halottal szemben vagyunk „mi”. Mindenki a „mi” alá foglaltatik: az élő elfogadók és az ítélkezők, és az elfogadott és megítélt halott is. Mindannyian tékozló fiúk voltunk-vagyunk, mindenki elhagyta-elhagyja az Atyát, és mindenkit visszavár az Atya. És az ünnepi lakománál mindenkinek maga a Fiú szolgál. Egy egész bekezdés szól erről: van ítélkezés és ítélet is, ám az evangéliumot hirdető pap nem a vádpontokat, nem is a kibúvókat, hanem a kegyelem instanciáit sorolja elő.

Sornyi pontossággal azonos hosszúságú az „ő” szakasza. A tékozló fiú metaforájának ismétlése szolgál összekötőül a két rész között. A metaforikusból itt visszamegyünk a konkrétba: a gyermekkorba, a tanár úr által oly nagy szeretettel leírt szülői házban. A valós élettörténet, részletezés nélkül, itt is mélységet ad a leírásnak: a gimnáziumi tanár apa által tisztességgel szerzett hajdani jólét eltűnése után is kitartott az elhunytban a gondoskodó szeretet édesanyja iránt és az áldozatos felelősségvállalás testvérei iránt. Azoknak, akik ismerték az élettörténetnek ezt az oldalát, éppen az elhallgatás által kapott nagy nyomatókat.

Első pillanatra szokatlan (még ha egy klasszika-filológust temető klasszika-filológus esetében nem is kellene szokatlannak tartani), ám régi nagy szónoki hagyományra megy vissza az, hogy nem csak bibliai példákat sorol elő a keresztyény szónok. S hogy nem is csak a mindennapokból veszi példáit. Kevesen merészelik megtenni, hogy a pogány ókor nagy történeteit, nagy személyiségeit idézzék föl. Acél Zsolt, aki maga is az ókor ismerője, kutatója, oktatója, egyébként sem szorulna rá retorikai példatárakra, most azonban kézenfekvő példát választ, vagy inkább kap, és ezzel nem valami külsődlegesnek tartható retorikai klisé követ, hanem egészen személyessé teszi az antik példát: hiszen az magának az elhunytak volt kedves alakja; maga az elhunyt vont párhuzamot az értékőrző és a kipróbált értékek érdekében leleményes megoldásokra is kész Themistoklés és a saját ügyes, de nem ügyeskedő menekülései között. Retorikai lelemény ez a megoldás, de a szeretet megmutatásának megindítóan tapintatos, szemérmes módja is.

A beszéd harmadik része újra a „mi”, de már a tényleges megosztás jegyében a halál és az élet határvonalán innen levőkhöz szól. Amióta fölfedezték nekünk, magyaroknak ez a záradék a Halotti beszéd retorikai hagyománya: buzdítás az élőkhöz a halottért való könyörgésre. Ugyanakkor finom utalásokkal való összefoglalás: még egyszer kiemeli az értékmentést, az Igére utal a „tanár úr” tisztánlátást célzó nyelvészeti kutatásainak, sajátos rendszerének földidézésével, amelynek középpontjában a (nyelvtani) ige állt. A tékozló fiú, igen, a tékozló fiú példájára utalnak vissza a hármas, egyre erőteljesebb felsorolásban a „rátaláljanak”, az „otthonra találjon” és a „hazataláljon” szavak.

A buzdítás egyben szentháromságos záradék, doxológia is.